

HÂFİZ DÎVÂN'INDA BAZI (سر) [SER] VE (که) [KÎ] KELİMELERİ İLE GRAMER ÖZELLİKLERİ

MEHMET KANAR

Fars Edebiyatında özellikle gazel sahasında gelmiş geçmiş en büyük üstad olarak kabul edilen ve şiirleri Farsçanın konuşulduğu bölgelerin sınırlarını taşıyan *Lisânu'l-ğayb* ve *Tercumânu'l-esrâr Hâfız-ı Şîrâzî* (1325-≈1390) kuşkusuz Farsça'yı en güzel kullanan şairlerden biridir. Farsça sözcükleri bir çok anlamıyla ve doğru olarak, hem de şiirin sınırlı kalıpları içinde olağanüstü başarı göstererek kullanabildiği için Ali Ekber-i Dihhodâ'nın *Lugatnâme'si* olmak üzere birçok Farsça sözcüklerde onun beyitleri şahid beyit olarak getirilmiştir.

Türkçe'ye de değişik kullanım biçimleriyle girmiş olan "ser" ve "ki" kelimelerine Hâfız Dîvân'ında şu anlamlarıyla rastlamaktayız:

Hâfız Dîvân'ında "ser" kelimesi yalın halde iken "*baş, taraf, yön, başucu, kapak, uç*" ve "*yer*" anlamlarında geçmektedir.

ای صبا با ساکنانِ شهر یزد از ما بگو کای سرِ حقِ ناشناسانِ گویِ چوگانِ شما
(دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی ، باهتمام محمد قزوینی ، دکتر قاسم غنی ، کتابفروشی زوآر، تهران ۱۳۲۰ هجری ، ص ۱۰ ، غزل ۱۲)

"*Ey sabah rüzgarı! Yezd şehri sâkinlerine tarafımızdan 'Haktanımızların başı sizin çevganınızın topu olsun!' de.*"

دی وعده داد و سلم و در سر شراب داشت امروز تا چه گوید و بازش چه در سرست
(دیوان ، ص ۲۸ ، غزل ۳۹)

"*Dün şarap içerken bana vuslat vaadetti. Bakalım bugün ne der? Yine başında ne düşünceler var?*"

بمی عمارتِ دل کن که این جهانِ خراب بر آن سرست که از خاکِ ما بسازد خشت
(دیوان ، ص ۵۵ ، غزل ۷۹)

"*Şarapla gönül evini mamur kıl. Çünkü bu harap dünya toprağımızla kerpiç dökmeyi düşünmekte.*"

ساروان رخت بدروازه میر کان سر کو شاهراهیست که منزلگه دلدار منست

(دیوان ، ص ۳۷ ، غزل ۵۱)

"*Ey kervancıbaşı! Eşyalarımı şehir kapısına götürme. Çünkü orası, sevgilimin konağının bulunduğu bir anayoldur.*"

آنکه تاج سر من خاک کف پایش بود از خدا می طلبم که تا بصرم باز آید

(دیوان ، ص ۱۵۹ ، غزل ۲۳۶)

"*Ayağının bastığı toprak, benim başımın tacı olan sevgilimin tekrar başucuma gelmesini Tanrı'dan dilerim.*"

صوفی نهاد دام و سر حقّه باز کرد بنیاد مگر با فلک حقّه باز کرد

(دیوان ، ص ۹۰ ، غزل ۱۳۳)

"*Sûfî tuzağını kurdu ve hile hokkasının kapağını açtı. Hokkabaz feleğe oyun oynamaya kalktı.*"

هر سر موی مرا با تو هزاران کارست ما کجائیم و ملامتگر بیکار کجاست

(دیوان ، ص ۱۵ ، غزل ۱۶)

"*Benim her tel saçımın ucunun seninle binlerce işi var. Biz neredeyiz? Bizi kınayan o işsiz güçsüz nerede?*"

دور است سر آب ازین بادیه ، هشدار تا غول بیابان نفریبد بسرایت

(دیوان ، ص ۱۳ ، غزل ۱۵)

"*Şubası bu çölden çok uzakta. Dikkat et! Sakın gulyabânî seni serap ile aldatmasın!*"

* * *

Hâfız Dîvân'ında "ser" kelimesini son ek olarak "zaman, yön" ve "yer" bildiren kelimelerde görüyoruz.

پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد وان راز که در دل بنهفتم بدر افتاد

(دیوان ، ص ۷۵ ، غزل ۱۰۹)

"*Bu yaşlılıkta gençlik aşkına kapıldım ve içimde gizlediğim sır ortaya çıktı.*"

درین باغ از خدا خواهد دگر پیرانه سر حافظ نشیند بر لب جوئی و سروی در کنار آرد

(دیوان ، ص ۷۸ ، غزل ۱۱۵)

"*Hâfız, bu ihtiyarlık çağında Allah'tan, bu bahçede bir su kenarında oturup selvi boylu güzeli kucaklamak istiyor.*"

ز مشرق سر کو آفتاب طلعت تو اگر طلوع کند ، طالع همایونست

(دیوان ، ص ۳۸ ، غزل ۵۴)

"*Senin güneşe benzeyen yüzün güneş gibi masrık tarafından doğarsa, talihim kutlu olur.*"

* * *

"ser" kelimesi Hâfız Dîvân'ında (ان) "ez= -den.-dan" edatı ile birlikte

"ile. -erek, tarafından" anlamlarını verecek şekilde kullanılmaktadır.

دی گله ، ز طره اش کردم و از سر افسوس گفت که این سیاه کج گوش من نمیکند

(دیوان ، ص ۱۲۹ ، غزل ۱۹۲)

"*Dün açıklanarak onun turrelerinden yakındım. O da 'Bana kul köle olan âşik beni dinlemiyor' dedi.*

از سر مستی دگر با شاهد عهد شباب رجعتی میخواستم لیکن طلاق افتاده بود

(دیوان ، ص ۱۴۴ ، غزل ۲۱۲)

"*Sarhoşlukla bir kez daha gençlik çağının güzeline dönmek istiyordum. Ama araya ayrılık girmişti.*"

* * *

"ser" kelimesinin Hâfız Dîvân'ında "ber" edatı ile birlikte "için, uğruna, uğruna, yolunda, başucuna, başucunda, yanında, yanından" anlamlarında kullanıldığını görüyoruz.

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر نزاع بر سر دنیوی دون مکن درویش

(دیوان ، ص ۱۹۷ ، غزل ۲۹۰)

"*Ne Hızır'ın ömrü kalır, ne İskender'in mülkü. Ey yoksul! Bu alçak dünya uğruna dalaşma.*"

مقیم بر سر راهش نشسته ام چون گرد بدان هوس که بدین رهگذار باز آید

(دیوان ، ص ۱۵۹ ، غزل ۲۳۵)

"*Bu tarafa gelir ümidiyle onun geçeceği yola toz gibi oturdum.*"

عفا الله چین ابرویش اگرچه ناتوانم کرد بعشوه هم پیامی بر سر بیمار آورد

(دیوان ، ص ۱۰۰ ، غزل ۱۴۶)

"*Allah yarlıgasın! Her ne kadar onun kaş çatışı beni halsiz bıraktı ise de, işveleriyle bu hastasının başucunda ona müjde verdi.*"

بر سر تربت ما چون گذری ، همت خواه که زیارتگه رندان جهان خواهد بود

(دیوان ، ص ۱۳۹ ، غزل ۲۰۵)

"Bizim türbemize yolun düşerse, himmet dile. Çünkü türbemiz dünyadaki rin-
terin ziyaretgahı olacaktır."

* * *

"der" edatı ile birlikte kullanılan "ser" kelimesi Hâfız Dîvân'ında "yolun-da,
uğrunda" anlamlarında kullanılır.

ترسم این قوم که بر دُردکشان میخندند در سرِ کارِ خرابات کنند ایمان را

(دیوان ، ص ۸ ، غزل ۹)

"Tortulu şarap içenlere gülen bu kavmin, meyhane sevdası uğruna umandan
olmalarından korkarım."

در تابِ توبه چند توان سوخت همچو عود؟ می ده که عمر در سرِ سودای خام رفت

(دیوان ، ص ۵۹ ، غزل ۸۴)

"Tövbe ateşiyle na zamana kadar öd ağacı gibi yanabilir? Şarap ver. Çünkü
ömür ham bir sevdâ uğruna geldi, geçti."

* * *

"ser" kelimesi Hâfız Dîvân'ında birleşik fiil (fi'l-i morekkeb), deyim fiil
(ibâret-i fi'li), birleşik isim (ism-i morekkeb) ve birleşik sıfat (sifet-i morekkeb)
olarak şu şekillerde geçmektedir:

a) Birleşik fiil ve deyim fiil halinde kullanılışı:

başından çıkarmak

از سرِ بدر آوردن

ماجرا کم کن و باز آ که مرا مردم چشم خرقه از سرِ بدر آورد و بشکرانه بسوخت

(دیوان ، ص ۱۴ ، غزل ۱۷)

unutmak

از سرِ بدر کردن

شوخی مکن که مرغ دل بیقرار من سودای دام عاشقی از سرِ بدر نکرد

(دیوان ، ص ۹۵ ، غزل ۱۳۹)

çıkarmak

از سرِ بدر انداختن

در سماعِ آی و ز سرِ خرقه بر انداز و برقص ورنه با گوشه رو و خرقهء مادر سر گیر

(دیوان، ص ۱۷۳ ، غزل ۲۵۷)

unutmak, hatırdan silmek

از سرِ بیرون کردن

دوش سودای رُخش گفتم ز سرِ بیرون کنم گفت کو زنجیر تا تدبیر این مجنون کنم؟

(دیوان ، ص ۲۴۰ ، غزل ۲۴۹)

ahdini bozmak, sözünden dönmek

از سرِ پیمان رفتن

- زاهد خلوت نشین دوش بمیخانه شد از سر پیمان برفت با سر پیمانانه شد
(دیوان ، ص ۱۱۵ ، غزل ۱۷۰)
- canından vazgeçmek از سر جان بر خاستن
مژدهء وصل تو گو کز سر جان برخیزم طایر قدسم و از دام جهان برخیزم
(دیوان ، ص ۲۳۱ ، غزل ۳۳۶)
- unutulmak از سر رفتن
هوای کوی تو از سر نمی رود ، آری غریب را دل سرگشته با وطن باشد
(دیوان ، ص ۱۰۹ ، غزل ۱۶۰)
- yeniden başlamak, baştan almak از سر گرفتن
آن شمع سر گرفته دگر چهره برفروخت وین پیر سالخورده جوانی ز سر گرفت
(دیوان ، ص ۵۹ ، غزل ۸۶)
- bir şeyin arzusunda olmak اندر سر داشتن چیزی
خوش رامن میروی ، چشم بد از روی تو دور دارم اندر سر خیال آنکه در پا میرمت
(دیوان ، ص ۶۴ ، غزل ۹۲)
- arzusunda olmak, düşüncesinde olmak بر سر چیزی بودن
چو یار بر سر صلح است و عذر میطلبد توان گذشت ز جور رقیب در همه حال
(دیوان ، ص ۲۰۶ ، غزل ۳۰۳)
- başına gelmek, başından geçmek بر سر رفتن
سر ارادت ما و استان حضرت دوست که هرچه بر سر ما میرود ارادت اوست
(دیوان ، ص ۴۱ ، غزل ۵۸)
- söziinde durmak, ahdinde durmak بر سر عهد و وفا بودن
بسوخت حافظ و در شرط عشقبازی او هنوز بر سر عهد و وفای خویشان است
(دیوان ، ص ۳۶ ، غزل ۵۰)
- kapılmak, heveslenmek بسر افتادن
پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد وان راز که در دل بنهفتم بدر افتاد
(دیوان ، ص ۷۵ ، غزل ۱۰۹)
- bitmek, tükenmek; geçmek بسر رسیدن

- بلب رسید مرا جان و بر نیامد کام بستر رسید امید و طلب بستر نرسید
(دیوان ، ص ۱۶۱ ، غزل ۲۳۸)
- geçmek بستر شدن
درین خیال بستر شد زمان عمر و هنوز بلای زلف سیاهت بستر نمی آید
(دیوان ، ص ۱۶۰ ، غزل ۲۳۷)
- huzursuz olmak بیسر و سامان شدن
دارم از زلف سیاهش گله چندان که میپرس که چنان زو شده ام بیسر و سامان که میپرس
(دیوان ، ص ۱۸۳ ، غزل ۲۷۱)
- başına toprak atmak, bırakmak خاک بر سر کردن
ساقیا بر خیز و در ده جام را خاک بر سر کن غم ایام را
(دیوان ، ص ۷ ، غزل ۸)
- başına takmak در سر کشیدن
گر بهار عمر باشد باز بر تخت چمن چتر گل در سر کشی ای مرغ خوشخوان غم مخور
(دیوان ، ص ۱۷۳ ، غزل ۲۵۵)
- aklı ermek, aklına girmek, kapılmak در سرگرفتن
سر و چشمی چنین دلکش تو گویی چشم ازو بردوزد برو کاین وعظ بی معنی مرا در سر نمیگیرد
(دیوان ، ص ۲۰۰ ، غزل ۲۹۴)
- ayrılmak, bırakmak دست از سر چیزی گذاشتن
سبزست در و دشت ، بیا تا نگذاریم دست از سر آبی که جهان جمله سرابست
(دیوان ، ص ۲۲ ، غزل ۲۹)
- bitmek, geçmek سر آمدن
گفتم غم تو دارم گفتا : غمت سر آید گفتم که ماه من شو گفتا : اگر بر آید
(دیوان ، ص ۱۵۶ ، غزل ۲۳۱)
- شهریاران بود و خاک مهربانان این دیار مهربانی کی سر آمد ؟ شهریاران را چه شد ؟
(دیوان ، ص ۱۱۵ ، غزل ۱۶۹)
- başımı yaklaştırmak سر آوردن

- سر فراگوشِ من آورد باوازِ حزین گفت : ایعاشقِ دیرینه من ، خوابت هست ؟
(دیوان ، ص ۲۰ ، غزل ۲۶)
- uyanmak سر از خواب بر کردن
ماهی و مرغ دوش ز افغانِ من نخفت وان شوخ دیده بین که سر از خواب بر نکرد
(دیوان ، ص ۹۴ ، غزل ۱۳۸)
- ağmak, doğmak سر افراختن
گر خلوت ما را شی از رخِ بفریزی چون صبح بر آفاق جهان سر بفرام
(دیوان ، ص ۲۳۰ ، غزل ۳۳۴)
- başından vazgeçmek سر باختن
دلا طمع مبر از لطف بی نهایتِ دوست چو لاف عشق زدی ، سر باز چابک و چُست
(دیوان ، ص ۲۱ ، غزل ۲۸)
- başını kaldırmak سر بر آوردن
چگونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست ؟ که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم
(دیوان ، ص ۲۱۵ ، غزل ۳۱۵)
- çıkmaq سر بر کردن
عشق دُرَدانه ست و من غواص و دریا میگذه سر فرو بردم در آنجا تا کجا سر بر کنم
(دیوان ، ص ۲۳۷ ، غزل ۳۴۶)
- başını kaldırmak سر بر گرفتن از چیزی
سر ز مستی بر نگیرد تا بصبح روزِ حشر هر که چون من در ازل یک جرعه خورد از جامِ دوست
(دیوان ، ص ۴۴ ، غزل ۶۲)
- yola baş koymak سر بره آوردن
من که شبها ره تقوی زده ام با دف و چنگ این زمان سر بره آرم چه حکایت باشد ؟
(دیوان ، ص ۱۰۸ ، غزل ۱۵۸)
- çöllere düşmek سر بکوه و بیابان دادن
صبا بلطف بگو آن غزالِ رعنا را که سر بکوه و بیابان تو داده ما را
(دیوان ، ص ۴ ، غزل ۴)
- başını çevirmek, yüz çevirmek سر پیچیدن از کسی

- کمان ابروی جانان نمی پیچد سر از حافظ ولیکن خنده می ید بدین بازوی بی زورش
(دیوان ، ص ۱۸۸ ، غزل ۲۷۸)
- başını çevirmek سر تافتن
جوانا سر متاب از بند پیران که رای پیر از بخت جوان به
(دیوان ، ص ۲۹۰ ، غزل ۴۱۹)
- arzusunda olmak سر چیزی بودن
بنال بلبل اگر با منت سر یاریست که ما دو عاشق زاریم و کار ما زاریست
(دیوان ، ص ۴۶ ، غزل ۶۶)
- arzusunda olmak سر چیزی داشتن
دیدي که یار جز سر جور و ستم نداشت بشکست عهد و ز غم ما هیچ غم نداشت
(دیوان ، ص ۵۴ ، غزل ۷۸)
- başının çaresine bakmak سر خود گرفتن
ما را از خیال تو چه پروای شرابست ؟ خُم گو سر خود گیرد که خُمخانه خرابست
(دیوان ، ص ۲۱ ، غزل ۲۹)
- düşüncesinde olmak سر داشتن
بسامانم نمی پرسى ، نمی دانم چه سر داری بدرمانم نمی کوشى ، نمی دانی مگر دردم؟
(دیوان ، ص ۲۱۶ ، غزل ۳۱۸)
- akıl erdirmek, anlamak سر در آوردن
من که سر در نیاورم بدو کون گردنم زیر بار منت اوست
(دیوان ، ص ۴۰ ، غزل ۵۶)
- başını öne eğmek سر در پیش فکندن
رواست نرگس ار فکند سر در پیش که شد ز شیوه آن چشم پر عتاب خجل
(دیوان ، ص ۲۰۸ ، غزل ۳۰۵)
- kınamak,sitem etmek سرزنش کردن
ناموس عشق و رونق عشاق می برند عیب جوان و سرزنش پیر میکنند
(دیوان ، ص ۱۳۶ ، غزل ۲۰۰)
- itaat etmek, baş koymak سر طاعت نهادن

- چو خامه در ره فرمان او سر طاعت نهاده ایم مگر او بتیغ بر دارد
(دیوان ، ص ۷۹ ، غزل ۱۱۵)
- dalmak سر فرو بردن
عشق دُرْدانه ست و من غواص و دریا میگده سر فرو بردم در آنجا تا کجا سر بر کنم
(دیوان ، ص ۲۳۷ ، غزل ۳۴۶)
- başını öne eğmek سر فرود آوردن
بسرکشی ، خود ای سرو جویبار ، مناز که گر بدو رسی ، از شرم سر فرود آری
(دیوان ، ص ۳۱۱ ، غزل ۴۴۶)
- başına gelmek سر کسی را افتادن
رقیبم سرزنش ها کرد کز این باب رُخ بر تاب چه افتاد این سر ما را که خاک در نمی آرزد ؟
(دیوان ، ص ۱۰۳ ، غزل ۱۵۱)
- başı kesilmek سر کسی رفتن
بیا که با سر زلفت قرار خواهم کرد که گر سرم برود ، بر ندارم از قدمت
(دیوان ، ص ۶۵ ، غزل ۹۳)
- itaatsiz olmak, serkeş olmak سرکش شدن
سرکش مشو که چون شمع از غیرت بسوزد دلبر که در کف او مومست سنگ خارا
(دیوان ، ص ۵ ، غزل ۵)
- başını çevirmek; uzak durmak; yükselmek سر کشیدن
می مخور با همه کس تا نخورم خون جگر سر مکش تا نکشد سر بفلک فریادم
(دیوان ، ص ۲۱۵ ، غزل ۳۱۶)
- iltifat etmemek سر گران داشتن با کسی
از آستان پیر مغان سر چرا کشیم ؟ دولت در آن سرا و گشایش در آن درست
(دیوان ، ص ۲۸ ، غزل ۳۹)
- baş koymak سر نهادن
خدا را داد من بستان ازو ای شِحنه ، مجلس که می با دیگری خوردست و با من سر گران دارد
(دیوان ، ص ۸۲ ، غزل ۱۲۰)
- بر آستان جانان گر سر توان نهادن گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد

(دیوان ، ص ۱۰۵ ، غزل ۱۵۴)

* * *

b) "ser" kelimesi birleşik isim ve birleşik sıfat olarak Hâfız Dîvân'ında şu anlamlarda kullanılmaktadır:

sıradan kimse, ayak takımı	بی سر و پا (دیوان ، ص ۹۳ ، غزل ۱۳۶)
yaşlılık çağı	پیرانه سر (دیوان ، ص ۷۵ ، سطر ۵ ، غزل ۱۰۹)
başına toprak yağası!	خاک بر سر (دیوان ، ص ۷ ، سطر ۸۷)
bütün	سراپای (دیوان ، ص ۵۲ ، سطر ۵ ، غزل ۷۳)
bütün	سراسر (دیوان ، ص ۹۹ ، سطر ۱۴ ، غزل ۱۴۶)
baş düşüren keskin kılıç	سر افشان (دیوان ، ص ۱۰۵ ، سطر ۲ ، غزل ۱۵۳)
son	سرانجام (دیوان ، ص ۱۹ ، سطر ۱۰ ، غزل ۲۵)
kesik başlı	سربریده (دیوان ، ص ۸۶ ، سطر ۱۱ ، غزل ۱۲۶)
yüce	سر بلند (دیوان ، ص ۱۹ ، سطر ۸ ، غزل ۲۵)
pençe	سر پنجه (دیوان ، ص ۱۴۱ ، سطر ۷ ، غزل ۲۰۷)
bağ	سرپیوند (دیوان ، ص ۴۹ ، سطر ۱۴ ، غزل ۷۰)
bütün, baştan ayağa kadar, baştanbaşa	سر تا قدم (دیوان ، ص ۱۱۷ ، سطر ۷ ، غزل ۱۷۲)
pınarbaşı	سرچشمه (دیوان ، ص ۸۲ ، سطر ۶ ، غزل ۱۲۰)
sarhoş	سرخوش (دیوان ، ص ۱۴۰ ، سطر ۹ ، غزل ۲۰۶)
sarhoşluk	سرخوشی (دیوان ، ص ۱۹ ، سطر ۵۵ ، غزل ۲۵)
yücelik	سرفرازی (دیوان ، ص ۳۳ ، سطر ۱۳ ، غزل ۴۷)
ilgi duymama	سرگرانی (دیوان ، ص ۱۰۷ ، سطر ۱۲ ، غزل ۱۵۷)
âvâre,şaşkın	سرگردان (دیوان ، ص ۶۶ ، سطر ۱۱ ، غزل ۹۵)
âvâre,şaşkın	سرگشته (دیوان ، ص ۱۵ ، سطر ۱۲ ، غزل ۱۹)
sarhoş,sermest	سر مست (دیوان ، ص ۳۷ ، سطر ۲ ، غزل ۵۱)
yazgı,alinyazısı	سرنوشت (دیوان ، ص ۲۱۳ ، سطر ۶ ، غزل ۳۱۳)
yücelik,önderlik	سروری (دیوان ، ص ۳۸۳ ، سطر ۱ ، غزل ۶۶)
uğraş, iş güç	سر و کار (دیوان ، ص ۳۸۳ ، سطر ۴ ، غزل ۴۰۹)
kafatası	کاسه ء سر (دیوان ، ص ۷۰ ، سطر ۱ ، غزل ۱۰۱)

یکسر (دیوان ، ص ۶۶ ، سطر ۹ ، غزل ۹۵ ، ص ۵۶ ، سطر ۸ ، غزل ۸۰) dosdoğru. tamamen

tamamen (دیوان ، ص ۲۰۷ ، سطر ۸ ، غزل ۲۰۴) * * *

Hâfız Dîvân'ında (که) kelimesi genel olarak soru sözcüğü (kelime-i istifhâm), harf-i izâfe ve bağlama edatı (harf-i rabt) olmak üzere üç şekilde kullanılmaktadır.

1) "kim" anlamında :

می بده تا دهمت آگهی از سرّ قضا که بروی که شدم عاشق و از بوی که مست

(دیوان ، ص ۱۸ ، غزل ۲۳)

"*Şarap ver de seni kaza ve kaderin sırrından haberdar edip, kimin yüzüne âşık olduğumu, kimin kokusuyla sarhoş olduğumu söyleyeyim.*"

2) "harf-i izâfe" olarak:

اگر تو زخم زنی ، به که دیگری مرهم وگر تو زهر دهی ، به که دیگری تریاک

(دیوان ، ص ۲۰۴ ، غزل ۳۰۰)

"*Sen yaralarsan, başkasınının merhem sürmesinden; sen zehir verirsen, başkasının panzehir vermesinden iyidir.*"

3) "ki" kelimesi Hâfız Dîvân'ında harf-i rabt-i sâde olarak şu anlamlarda kullanılmaktadır:

a) "tâ" anlamında:

غرور حسنت اجازت مگر نداد ای گل که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را ؟

(دیوان ، ص ۴ ، غزل ۴)

"*Ey gül! Güzelliğinin verdiği gurur izin vermediği için mi âşık hülbülün hatırını sormazsın?*"

حافظ تو ختم کن که هنر خود عیان شود با مدعی نزاع و مُحاکا چه حاجتست ؟

(دیوان ، ص ۲۴ ، غزل ۳۳)

"*Hâfız: sözünü noktala da hünerin ortaya çıksın. Davcıyla sürtüşüp tartışmaya ne hâcet var?*"

b) "zîrâ ki" anlamında:

برو ای زاهد و بر دُردکشآن خُرده مگیر که ندادند جز این تحفه بما روز الست

(دیوان ، ص ۲۰ ، غزل ۲۶)

"Ey zâhit! Git ve tortulu şarap içenleri kınama. Çünkü elest günü bize bu he-di-yeden başka bir şey vermediler."

c) "be nâgâh" (= ansızın) anlamında:

حسن روی تو بیک جلوه که در آینه کرد این همه نقش در آینه- اوهام افتاد

(دیوان ، ص ۷۶ ، غزل ۱۱۱)

"Yüzünün güzelliği âniden aynada belirince, bütün bu nakışlar evham ay-nasına düştü."

d) "mademki" [çon] ve "-dığı zaman" [vaktî ki] anlamlarında:

امروز که در دست تو آم ، مرحمتی کن فردا که شوم خاک ، چه سود ؟

(دیوان ، ص ۲۶ ، غزل ۸۹)

"Mademki bugün senin elindeyim, merhamet et. Yarın ölüp toprak olduğumda pişmanlık gözyaşlarının ne yararı olur?"

e) "eğer" [eger] anlamında:

عاشقی را که چنین بادهء شبگیر دهند کافر عشق بود گر نشود باده پرست

(دیوان ، ص ۲۰ ، غزل ۲۶)

"Bir âşığa böyle gece şarabı verilirse, bade düşkününü olmazsa, aşk kâfiri olur."

f) "ki" kelimesi Hâfız Dîvân'ında dua cümlesinde şu şekilde kullanılır:

شکر فروش که عمرش دراز باد ، چرا تفقّدی نکند طوطی شکرخا را ؟

(دیوان ، ص ۴ ، غزل ۴)

"Ömrü uzun olası şekerci, neden şeker yiyenşu papağanı arayıp sormaz?"

g) "ki" kelimesi yemin cümlelerinde de kullanılmaktadır.

بیجان خواجه و حقّ قدیم و عهدِ درست که مونس دمِ صبحم دعای دولت تست

(دیوان ، ص ۲۱ ، غزل ۲۸)

"Hâce'nin canına, aramızdaki eski hak hukuka ve dürüst ahde andolsun ki sabahları benim mûnisim senin devletine dua etmekten ibarettir."

h) "ki" kelimesi "verne" [=yoksa, aksi halde] anlamında kullanılmaktadır.

سرکش مشو که چون شمع از غیرتت بسوزد دلبر که در کف او مومست سنگ خارا

(دیوان ، ص ۵ ، غزل ۵)

"Serkeş olma. Yoksa, mermerin bile avucunda mum gibi eridiği sevgili, kıskançlıkla seni mum gibi yakıt verir."

i) "ki" kelimesi birleşik olarak şu şekillerde Hâfız Dîvân'ında yer almaktadır:

(۱) آنجا که ، (۲) آنچه که ، (۳) آنکس که ، (۴) آنکه ، (۵) از آن دمی که ، (۶) از آن زمان که ، (۷) که ، (۸) از بس که ، (۹) افسوس که ، (۱۰) با رغمی که ، (۱۱) بحکم آنکه ، (۱۲) بدان...از آن امید که ، (۱۳) بداندان که ، (۱۴) بشرط آنکه ، (۱۵) تا بحدیست که ، (۱۶) تا که ، (۱۷) جز آنکه ، (۱۸) چرا که ، (۱۹) چنان که ، (۲۰) چندان که ، (۲۱) چنین که ، (۲۲) چه سود که ، (۲۳) حاشا که ، (۲۴) حقاً که ، (۲۵) دردا که ، (۲۶) زان پیش که ، (۲۷) زانرو که ، (۲۸) زانکه ، (۲۹) زهی که ، (۳۰) زیرا که ، (۳۱) وقتی که ، (۳۲) وه که ، (۳۳) هر آنکس که ، (۳۴) هر آنکه ، (۳۵) هر جا که ، (۳۶) هر چند که ، (۳۷) هر کو ، (۳۸) هر که ، (۳۹) هر گه که ، (۴۰) همان دم که ، (۴۱) همین که ، (۴۲) هیهات که

1)orada, -dığı yerde; 2)öyle ki, -dığı şekilde; 3)o kimse ki, -an kimse; 4) o kimse ki; 5)-dğından beri, -dığı andan beri; 6) -dığı zamandan beri; 7) -den beri; -den dolayı; 8) o kadar çok ...ki; 9) ne yazık ki; 10) -mesine rağmen; 11) -dğın için, -den dolayı; 12) umuduyla; 13) -cek şekilde, öyle ki; 14) şartıyla; 15) o denli ki, -cek derecede, -cek kadar; 16) -mesi için, -sin diye; nihayet, sonunda; 17)-den başka, dışında, hariç; 18) çünkü; 19) öyle ki; -cek kadar, -cek şekilde; 20) o kadar ki, -cek kadar, -cek şekilde; 21) öyle ki; -cek kadar, -cek şekilde; 22) ne çare? ; 23) hâşâ ; 24) gerçekten de ; 25) ne yazık ki ; 26) -meden önce, -dıktan önce ; 27) -dığı için, -den dolayı; 28) -dığı için , -den dolayı; 29)ne güzel, yaşasın ! ; 30) çünkü; -dığı için; 31) -dığı zaman, -ince; 32) ne yazık ki ! ; 33) her kim ; 34) her kim ; 35) her nerede, -dığı yerde; 36) her ne kadar, ise de; 37) kim, kim ki; 38) kim, her kim, kim ki; 39) her ne zaman, -dıkça; 40) o anda, -dığı anda; 41) -ince, -dığı zaman: -ir ...-mez; 42) ne yazık, heyhât!

Hâfız Dîvân'ında fiil zamanları, zamirler ve edatlar devrin dil ve imlâ özelliği ile birlikte, bunların şiirdeki konumları da gözönünde bulundurulduğunda bir takım değişiklikler arz etmektedir:

a) -Miş'li geçmiş zaman (mâzî-yi naklî)'in klasik çekim şekli yanında, asıl fiilin geçmiş zaman gövdesi (madde-i mâzî)'nin "hesten" cevherî fiili ile birlikte çekimini görüyoruz.

در خرابات طریقت ما بهم منزل شویم کاین چنین رفتست در عهد ازل تقدیر ما

(دیوان ، ص ۸ ، غزل ۱۰)

"Tarikat meyhanesine biz de yerleşelim. Çünkü ezelden beri bize böyle takdir olunmuştur."

b)Hâfız şimdiki zaman (hâl) çekimlerinde "mî" yanında "hemî" ekini de

kullanır.

همی رویم بشیراز با عنایت بخت زهی رفیق که بختم بهمراهی آورد

(دیوان ، ص ۱۰۰ ، غزل ۱۴۷)

"Bahtımızın inayeti ile Şiraz'a gidiyoruz. Bahtımın getirdiği bu yoldaş ne iyi bir arkadaştır!"

c) Şimdiki zamanın hikayesi (mâzî-yi istimrârî)'nde "mî" yerine "hemî" eki ile yapılan çekimin yanısıra "hikâye yâ'sı" (yâ-yı istimrârî)'nin da kullanıldığını görüyoruz.

مسلمانان مرا وقتی دلی بود که با وی گفتمی گر مشکلی بود

(دیوان ، ص ۱۴۷ ، غزل ۲۱۷)

"Ey müslümanlar! Bir zamanlar benim bir gönlüm vardı. Bir sorunum olunca, ona söyledim."

گوئیا خواهد گشود از دولتم کاری که دوش من همی کردم دعا و صبح صادق می دمید

(دیوان ، ص ۱۶۲ ، غزل ۲۴۰)

"Galiba devletim uyandıp bahtımın kapısını açacak. Çünkü dün gece dua ediyordum ve tan yeri ağarmaktaydı."

d) Hâfız Dîvân'ında klasik emr-i hâzır çekimi yanısıra fiile süreklilik (istimrârî) anlamını kazandıran "hemî" ekinin kullanıldığını da görüyoruz.

بهست و نیست مرنجان ضمیر خویش و خوش میباش که نیستیست سرانجام هر کمال که هست

(دیوان ، ص ۱۹ ، غزل ۲۵)

"Gönlünü vara yoğa üzme ve mutlu olmaya bak. Çünkü her kemâlin sonunda bir yokluk vardır."

حافظ ز دیده دانه اشکی همی فشان باشد که مرغ وصل کند قصد دام ما

(دیوان ، ص ۹ ، غزل ۱۱)

"Hâfız; gözünden gözyaşı tanelerini dökedur. Ola ki vuslat kuşu tuzağımıza yönelir."

e) Hâfız Dîvân'ında gelecek zaman (istikbâl, âyende) çekimlerinde asıl fiilin masdar halinde kalışına ve tekîd için "hâsten" yardımcı fiilinin başına "be" harfinin getirildiğine rastlıyoruz.

سود و زیان و مایه چو خواهد شدن ز دست از بهر این معامله غمگین مباش و شاد

(دیوان ، ص ۲۹ ، غزل ۱۰۰)

"Mademki kâr, zarar ve sermaye elden çıkacaktır, bu alışveriş için ne üzül ne de sevin."

شراب تلخِ صوفی سوز بنیادم بخواهد برد لبم بد لب نه ای ساقی و بستان جان شیرینم

(دیوان ، ص ۲۴۴ ، غزل ۳۵۶)

"Sûfiyi yakan bu acı şarap beni benden alacak. Ey sâkî! Dudağını duda-ğima koy ve al tathî canımı."

f) Hâfız Dîvân'ında yeterlik (iktidârî) fiillerinin klasik kullanım şekli yanında asıl fiilin masdar halinde kaldığı da görülmektedir.

نظر پاک تواند رخ جانان دیدن که در آینه نظر جز بصفا نتوان کرد

(دیوان ، ص ۹۳ ، غزل ۱۳۶)

"Ancak temiz bir bakış sevgilinin yüzünü görebilir. Çünkü temiz olmayan bir gözle aynayı bakılamaz."

g) Fiillerin mutlak yeterlik (iktidârî-yi mutlak) çekimlerinde asıl fiilin geçmiş zaman gövdesi halindeki şekli yanında masdar halinde yazılışı da görülmektedir.

سر منزل فراغت نتوان ز دست دادن ای ساروان فروکش کاین ره کران ندارد

(دیوان ، ص ۸۶ ، غزل ۱۲۶)

"Ferağat konağı bırakılmaz. Ey kervancıbaşı ! Dur! Çünkü bu yolun sonu yoktur."

h) "yâresten" ve "dânisten" fiilleri, "tevânisten" fiili gibi kullanılmaktadır.

سرشک من که ز طوفان نوح دست برد ز لوح سینه نیارست نقش مهر تو شست

(دیوان ، ص ۲۱ ، غزل ۲۸)

"Nuh tufanını bile geçen gözyaşlarım gönlümden senin sevgini silemedi."

ایکه از دفتر عقل آیت عشق آموزی ترسم این نکته بتحقیق ندایی دانست

(دیوان ، ص ۳۴ ، غزل ۴۸)

"Ey akıl defterinden aşk âyetini öğrenen kişi! Gerçekten bu konunun inceliklerini bilmemenden korkarım."

i) Gereklilik geniş zaman çekiminin başka bir şekli de مرا باید گفت

(merâ bâyet goft = söylemem gerek, söylemeliyim) ifadesinde olduğu gibi -i halinde bulunan ayrı şahıs zamirinden sonra "bâyed" fiilinin yanında asıl fiili geçmiş zaman gövdesi halinde bırakılmaktadır. Hâfız Dîvân'ında asıl fiilin masdar halinde kullanılmasını da görüyoruz.

گر بایدم شدن سوی هاروت بابلی صد گونه جادوتی بکنم تا بیارم

(دیوان ، ص ۶۳ ، غزل ۹۱)

"Bâbil kuyusundaki Hârut'un yanına gitmem gerekirse, seni bulup getirmek için yüz çeşit büyü yaparım."

j) Bazı dua cümlelerinde dua ifade eden fiiller atılmakta ve cümlenin dua cümlesi olduğu metnin gelişinden anlaşılmaktadır.

ای صبا با ساکنانِ شهرِ یرد از ما بگو کای سرِ حق ناشناسان گوی چوگانِ شما !

(دیوان ، ص ۱۰ ، غزل ۱۲)

"Ey sabah meltemi! Yezd şehrinde yaşayanlara tarafımızdan de ki: Hak-tanmazların başı çevganınızın topu olsun!"

Bu beyitte ikinci mısraın sonunda (با) dua fiili atılmıştır.

k) "hesten" fiili ek fiil halinde "ki" soru kelimesinin yanında kullanılmak-tadır.

با صبا در چمن لاله سحر میگفتم که شهیدان که اند این همه خونین کفنان ؟

(دیوان ، ص ۲۶۷ ، غزل ۳۸۷)

"Seher vakti sabah meltemine lâlenin derdinden söz ediyor ve 'Bu kanlı ke-fenliler kimin şehitleridir?' diyordum."

beytinde veznin bozulmaması için (kiستند) yerine (که اند) ifadesine yer verilmiştir.

صبا بلطف بگو آن غزالِ رعنا را که سر بکوه و بیابان تو داده- ما را ۱.

(دیوان ، ص ۴ ، غزل ۴)

"Ey sabah meltemi! O güzel ceylana lütufla 'Bizi dağlara, çöllere düşüren sensin' de."

beytinde -miş'li geçmiş zamanın ikinci tekil şahsında kullanılan (دادن) fiilinin sonunda (ای) yerine hemze konulmuştur.

با صبا همراه بفرست از رُحّتِ گلداسته ۰ بو که بوئی بشنویم از خاکِ بستانِ شما

(دیوان ، ص ۱۰ ، غزل ۱۲)

"Yanağından bir gül demeti yapıp sabah rüzgarıyla birlikte gönder. Ola ki ayağını bastığın bahçenin toprağından bir koku alırsın."

beytinde de (گلداسته) kelimesinin sonundaki hemze birlik yası yerinde kullanılmıştır.

m. Vezin sebebiyle yerine نیستیم ,نیم yerine نیستی ,نهء ,نہء ,نہء... است yerine نیست ,نہء ,نہء ,نہء... ایم yerine نیستیم

من آن نیم که دهم نقدِ دل بهر شوخی درِ خزانه بُمهرِ تو و نشانهء تست

(دیوان ، ص ۲۵ ، غزل ۳۴)

- چو بشنوی سخن اهلِ دل مگو که خطاست سخن شناس نهء جانِ من ، خطا اینجاست
(دیوان ، ص ۱۷ ، غزل ۲۲)
- چه شود گر من و تو چند قدح باده خوریم ؟ باده از خونِ رزانت ، نه از خونِ شماس
(دیوان ، ص ۱۶ ، غزل ۲۰)
- ما نه رندانِ ریائیم و حریفانِ نفاق آنکه او عالمِ سرست بدینحال گواست
(دیوان ، ص ۱۶ ، غزل ۲۰)
- باز آی که باز آید عمرِ شدهء حافظ هرچند که ناید باز تیری که بشد از شست
(دیوان ، ص ۲۰ ، غزل ۲۷)
- ای پادشاهِ صورت و معنی که مثلِ تو نادیده هیچ دیده و نشنیده هیچ گوش
(دیوان ، ص ۱۹۳ ، غزل ۲۵۸)
- چون گل و می دمی از پرده برون آی و در ا که دگر باره ملاقات نه پیدا باشد
(دیوان ، ص ۱۰۸ ، غزل ۱۵۷)